

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 34:378(477)

Чернявський Сергій Сергійович –
доктор юридичних наук, професор,
проректор Національної академії
внутрішніх справ;

Титко Анна Василівна –
здобувач Національної академії
внутрішніх справ

Юридична клінічна освіта: досвід Національної академії внутрішніх справ

Викладено основні погляди на історичний розвиток юридичної клінічної освіти та юридичних клінік. Проаналізовано обставини виникнення юридичних клінік, основні правові та організаційні засади їх діяльності. Визначено особливості надання юридичними клініками Національної академії внутрішніх справ безоплатної первинної правової допомоги.

Ключові слова: юридична клінічна освіта; безоплатна первинна правова допомога; юридична клініка; вища освіта; вищий навчальний заклад; європейський простір; студент-правник.

Теорію від практики відрізняє лише досвід. Що таке теорія? Досвід, накопичений попередніми поколіннями. Що таке практика? Досвід, який ми набуваємо самі. Практика, не підкріплена теорією, ніколи не буде достатньо ефективною. Справжнім фахівцем зможе стати лише той, хто засвоїв обидві ці складові.

В. Афанасьєв

Упродовж останнього десятиріччя Україна не лише наполегливо виявляє бажання, а й реально наближається до європейських стандартів. Успіх на шляху просування держави цим курсом і надання відносинам Україна – Європейський Союз якісно нового статусу залежатиме від здійснення послідовного й вираженого

реформування економічної та соціальної сфер, ефективності процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і країнами Європейського Союзу.

У цьому контексті надзвичайно важливою є діяльність правоохоронних органів, зокрема Міністерства внутрішніх справ України та новоствореної Національної поліції. Адже поліція є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку.

У Європейському кодексі поліцейської етики констатовано нагальність розв'язання проблеми визначення сучасних європейських принципів у галузі функціонування поліції, базовими серед яких є верховенство права, деполітизація, демілітаризація та демократизація.

Не останню роль в інтеграційних процесах відіграє відомча освіта, яка нині перебуває на етапі модернізації. Готовність і здатність майбутніх поліцейських вирішувати в складних соціально-політичних та економічних умовах службові завдання вимагають постійного зростання професіоналізму, поглиблення знань, вироблення аналітичного складу мислення, уміння прогнозувати події та адекватно реагувати на них.

Серед проблем галузевої освіти, що заслуговують на особливу увагу, можна виокремити такі: відсутність належної взаємодії між освітніми установами й комплектуючими підрозділами; неготовність випускників до самостійного вирішення оперативно-службових завдань; методична одноманітність у проведенні навчальних занять тощо. Розв'язання багатьох із них передбачають положення оновленого Закону України «Про вищу освіту», який закріплює особливий статус вищого військового навчального закладу зі специфічними умовами навчання. Одним із перших закладів такого типу, на базі якого започатковано практику поєднання досвіду та знань, стала Національна академія внутрішніх справ.

Ключовою ланкою, що покликана розв'язати частину окреслених вище проблем, є юридична клініка, яка, відповідно до зазначеного закону, може бути структурним підрозділом вищого навчального закладу. Правовий статус юридичних клінік закріплено наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого

навчального закладу України» від 3 серпня 2006 р. № 592, відповідно до якого юридичні клініки функціонують у навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», незалежно від форми власності й підпорядкування [1].

Відповідно до п. 1.4.11 Типового положення про юридичну клініку Національної академії внутрішніх справ, юридична клініка є підрозділом академії, що діє на громадських засадах, утворений як база для практичного оволодіння знаннями та залучення до навчальної практики студентів, курсантів, слухачів магістратури та ад'юнктів [2].

Саме формат юридичної клініки в умовах інтенсифікації організації навчального процесу дає змогу забезпечити участь курсантів (студентів-правників) у судових засіданнях, складанні процесуальних документів, співбесідах із клієнтом, оцінюванні реальних правових ситуацій, що безпосередньо визначає авторитетність закладу та системи МВС України загалом, сприяє набуттю юридичної практики, слугує ефективним засобом профорієнтації.

Діяльність юридичних клінік у різний час досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема Л. А. Воскобітова, А. О. Галай, К. Г. Головачова, А. Б. Гутніков, О. М. Доброхотова, В. А. Єлов, Р. С. Кацавець, С. В. Ківалов, В. М. Кравчук, О. А. Люблінський, Ю. І. Матвєєва, Д. І. Мейєр, С. І. Молібог, В. В. Молдован, О. О. Орлова, Д. Г. Павленко, В. Роуві, Ю. М. Савелова, О. Л. Соколенко, А. П. Чернега, М. В. Удод, Дж. Франк, Г. Фроммгольд, К. С. Шугріна та ін.

Більшість дослідників розглядають юридичну клінічну освіту як складову вищої освіти. Сьогодні, на жаль, законодавчо не закріплено цю дефініцію, проте в наукових джерелах наявні чимало варіантів її доктринального тлумачення.

Як зазначають М. В. Кравчук та Р. М. Мудрак, юридична клінічна освіта є результатом діяльності юридичної клініки як напряму інноваційного розвитку вищої юридичної освіти, оскільки така діяльність сприяє закріпленню теоретичних знань студента-правника під час виконання практичних завдань [3].

На думку Ю. О. Фігель, юридична клінічна освіта – це специфічна програма професійного навчання студентів юридичних спеціальностей, що здійснюється на базі юридичних

клінік, спрямована на заповнення прогалин, які виникають між отриманими теоретичними знаннями та вмінням застосовувати їх на практиці, а також сприяє формуванню в студентів умінь у сфері правореалізації [4].

Поняття «юридична клініка» вперше вжив Д. І. Мейєр (1885 р.), який стверджував, що для студентів особливо корисною є присутність під час юридичних консультацій і розгляду справи, з огляду на що він запропонував заснувати юридичні клініки [5, с. 45].

Американський учений Вільям Роуві в 1917 р. у журналі «Огляд судової практики» опублікував статтю «Юридичні клініки та краще підготовлені юристи». У 1933 р. у періодичному виданні Пенсільванського університету «Огляд правових питань» вийшла друком праця юриста Джерома Франка під риторичною назвою «Чому б не створити клініку для юристів?».

Згідно з переконаннями В. Роуві, юридична клінічна освіта, що ґрунтується на юридичній клініці, є найкращим способом підготовки кваліфікованих правників. Він також обґрунтував ідею про залучення студентів до практичної діяльності під керівництвом досвідчених професіоналів та запропонував перевести такі клініки з добровільних формувань при школах права на офіційну форму навчання. На думку дослідника, юридична клініка мала витіснити інший поширений на той час метод практичної підготовки юристів – вивчення прецедентів [6, с. 10].

У США існує практика створення двох форм юридичних клінік: Pro Bono, коли правову допомогу надають конкретним клієнтам, та Street Law (вуличне право), тобто клініка без персоніфікованого клієнта, спрямована на навчання широких верств населення [7].

У XX ст. юридична клінічна освіта набула неабиякого поширення серед багатьох європейських країн. Наприклад, у Нідерландах існують бюро правової допомоги, що перебувають на утриманні держави, де громадяни з незначними статками можуть отримати юридичну допомогу за мінімальну плату або взагалі безкоштовно. У Великій Британії існують цивільні консультативні бюро, що мають відповідні контори по всій країні та надають необхідну юридичну інформацію будь-якій людині, яка звернулася до них. У середині 90-х рр. XX ст. першу юридичну клініку було відкрито в університеті міста Кракова (Польща). Надалі клініки почали засновувати в країнах

Центральної та Східної Європи, Середньої, Південної та Східної Азії, Латинської Америки, ПАР [8].

Наприкінці ХХ ст. одним із проявів інтеграційних процесів було створення Всесвітнього альянсу за реформу юридичної освіти в дусі справедливості (GAJE). Зазначена міжнародна організація об'єднала представників юридичного клінічного руху практично всіх держав світу, оскільки юридична клінічна освіта стала ключовим компонентом навчання справедливості як ідеї, яку намагаються впровадити члени GAJE в юридичну освіту та практичну діяльність юристів. На сьогодні юридичні клініки при юридичних факультетах провідних міжнародних навчальних закладів стали невід'ємною ланкою структурованого університетського механізму, обов'язковою складовою навчального курсу, який студенти мають засвоїти [6].

Розглядаючи Україну на карті виникнення юридичних клінік, зауважимо, що в більшості джерел наведено дані про те, що перша юридична клініка в державі запрацювала в 1996 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. За іншою інформацією, першою була юридична клініка (Центр практичного навчання) Донецького національного університету [4].

Головною метою діяльності юридичних клінік академії, відповідно до зазначеного вище Типового положення, є підвищення рівня практичних знань, умінь і навичок студентів (курсантів, слухачів, ад'юнктів) академії; забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги; формування правової культури громадян; підготовка та навчання студентів у дусі дотримання поваги до принципів верховенства права, справедливості й людської гідності; розширення співпраці вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку фахівців-юристів, із судовими, правоохоронними органами, органами юстиції, державної влади та місцевого самоврядування, з іншими установами й організаціями; упровадження в навчальний процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг.

З метою створення ефективної системи надання безоплатної правової допомоги, Указом Президента України від 9 червня 2006 р. було схвалено Концепцію формування безоплатної правової допомоги в Україні, спрямованої на реалізацію права людини до правосуддя відповідно до Конституції України, Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [9].

На базі Національної академії внутрішніх справ нині функціонують шість юридичних клінік: «Юстиніан» (юридично-психологічний факультет); «Захист» (навчально-науковий інститут підготовки фахівців за спеціалізацією слідства та оперативних служб); «De Jure» (навчально-науковий інститут підготовки фахівців за спеціалізацією підрозділів громадської безпеки, психологічної служби та Національної гвардії України); «Феміда» (Прикарпатський факультет, м. Івано-Франківськ); юридична клініка навчально-наукового інституту підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів; пенітенціарна юридична клініка (на базі Інституту кримінально-виконавчої служби) [10]. Кожна клініка має власне фахове спрямування: кримінальне, адміністративне право і процес («Захист», «Феміда» «De jure»), цивільне право і процес, фінансове право («Юстиніан»), судова експертиза (юридична клініка навчально-наукового інституту підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів).

Свою діяльність юридичні клініки здійснюють відповідно до законів України «Про вищу освіту», «Про безоплатну правову допомогу», Указу Президента України «Про Національну програму правової освіти населення» від 18 жовтня 2001 р. № 992, наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вишого навчального закладу України» від 3 серпня 2006 р. № 592, стандартів діяльності юридичних клінік, схвалених Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік України.

Оскільки, згідно з положеннями Закону України «Про безоплатну правову допомогу», юридичні клініки не мають правового статусу суб'єкта надання безоплатної вторинної правової допомоги, нині триває активна робота щодо взаємодії клінік із п'ятьма регіональними центрами надання безоплатної вторинної правової допомоги в м. Києві. Співпраця відбувається за такими напрямками: складання процесуальних документів, проходження ознайомчого стажування курсантами, закріпленими за кваліфікованими юристами, а також надання роз'яснень консультативного характеру.

Безоплатну первинну правову допомогу надають курсанти, слухачі магістратури, ад'юнкти й студенти академії, які працюють під керівництвом викладачів-кураторів. Консультантами юридичних клінік стають зазвичай старшокурсники, які надають правову допомогу під керівництвом кураторів – представників наукового та науково-педагогічного складу.

Головне призначення юридичних клінік полягає у створенні умов для надання безоплатної правової допомоги соціально незахищеним верствам населення, забезпечення безперервної практично спрямованої професійної освіти.

Окрім планової роботи, клініки постійно співпрацюють з аналогічними підрозділами Національного авіаційного університету, Києво-Могилянської академії та інших навчальних закладів, київськими місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Юридичні клініки академії є членами Асоціації юридичних клінік України. Їх діяльність спрямована на виконання головних завдань щодо надання безоплатної первинної правової допомоги.

Робота в юридичних клініках здійснюється за двома формами: правопросвітницька та безоплатна правова допомога. Перший вид передбачає профорієнтаційну роботу серед молоді та здійснення інформаційно-роз'яснювальної діяльності.

За період 2014/2015 – I квартал 2015/2016 навчального року юридичні клініки академії провели таку кількість правопросвітницьких заходів: «De Jure» – 134, «Захист» – 149, «Юстиніан» – 75, юридична клініка інституту експертно-криміналістичного спрямування – 60, «Феміда» – 52, серед яких круглих столів – 44, семінарів – 85, симпозіумів – 67, правопросвітницьких занять – 274.

Другий напрям роботи передбачає такі види допомоги: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень із правових питань; 3) складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [11].

Загалом опрацьовано 94 звернення громадян. Вони стосувалися вирішення правових ситуацій, що мають різну галузеву приналежність: кримінальне право та кримінальний процес – 63, житлове право – 6; земельне право – 5; цивільне право і

процес – 9; адміністративне право – 5, господарське право – 1, трудове право – 2, сімейне право – 1, конституційне право – 1, фінансове право – 1.

З метою покращення ефективності надання правової допомоги та оптимізації роботи юридичних клінік створено анкету-звернення в онлайн-режимі, після заповнення якої кожен, хто звертається, може отримати необхідну правову інформацію. Потягом 2015 р. юридичні клініки академії надали близько 45 відповідей на звернення громадян.

Таким чином, сьогодні невирішеним залишається питання щодо законодавчого закріплення правового статусу юридичної клініки як суб'єкта надання безоплатної правової допомоги. Так, 2011 р. група народних депутатів внесла подання щодо прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» реєстр. № 9502, що передбачає визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги [12].

Юридична клінічна освіта (legal clinic education) як напрям роботи юридичних клінік має потужний потенціал щодо забезпечення реалізації вмінь, навичок і теоретичного базису студентів-правників. Саме функціонування юридичних клінік цілком може забезпечити реалізацію права громадян на безоплатну правову допомогу, проте вищезазначений законопроект не має практичного втілення в чинній нормі права. З метою підвищення якості роботи юридичних клінік, усунення законодавчих прогалин та офіційного закріплення набутого досвіду як кваліфікованої юридичної практики для студентів-юристів, слід прийняти закон про визнання статусу юридичних клінік, оскільки фактично юридичні клініки надають безоплатну первинну правову допомогу, проте юридично цю діяльність не регламентовано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу : наказ Міністерства освіти і науки України від 3 серп. 2006 р. № 592 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – Ст. 236.
2. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку Національної академії внутрішніх справ [Електронний

ресурс] : наказ Національної академії внутрішніх справ від 22 груд. 2014 р. № 1967. – Режим доступу :

<http://www.naiu.kiev.ua/files/pdf>.

3. Кравчук М. В. Юридична клініка – інноваційний напрям розвитку правової освіти в Україні / М. В. Кравчук, Р. М. Мудрак // Актуальна юриспруденція : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 1 груд. 2014 р.). – К., 2014. – С. 27.

4. Фігель Ю. О. Роль юридичних клінік у формуванні вмінь реалізації права студентами юридичних спеціальностей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Фігель Юлія Осипівна. – Л., 2011. – 198 с.

5. Мейер Д. И. О значении практики в системе современного юридического образования / Д. И. Мейер. – Казань : Казан. ун-т, 1855. – 51 с.

6. Палійчук Г. Клінічний випадок: про інститут юридичних клінік та клінічну юридичну освіту / Г. Палійчук // Український адвокат. – 2009. – № 6 (34). – С. 10–11.

7. Єлов В. А. Юридична клініка : [навч. посіб.] / В. А. Єлов, С. І. Молібог Д. Г. Павленко. – К. : Школяр, 2004.

8. Клименко О. Юридичні клініки в Україні: внесення соціальних аспектів у вивчення права / О. Клименко // Юридична газета. – 2009. – № 40. – С. 22.

9. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні : Указ Президента України від 9 черв. 2006 р. № 509/2006 // Офіційний вісник України. – № 24. – Ст. 1764.

10. Юридичні клініки (надання безоплатної правової допомоги) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної академії внутрішніх справ. – Режим доступу :

[http://www.naiu.kiev.ua/yuridichni-kliniki-\(nadannya-pravovoyi-dopomogi\)](http://www.naiu.kiev.ua/yuridichni-kliniki-(nadannya-pravovoyi-dopomogi)).

11. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

12. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України від 5 черв. 2012 р. № 5100-VI. – Режим доступу :

URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>.